

16. Jacobs J. English Fairy Tales. Pennsylvania: A Penn State Electronic Classics Series Publication, 2005. URL: http://mce.ucoz.ru/_Id/0/94_English-Fairy-T.pdf (дата звернення: 25.05.2018).
17. Kipling R. Just so stories. Collector's Library, 2004. 175 p.
18. Monaghan P. The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore. NY: Facts on File, Inc. 2004. 592 p.
19. Simpson J., Roud S. A Dictionary of English Folklore. Oxford University Press, 2000. 424 p.
20. Ukrainian Folk Tales / transl. I. Zheleznova. Kyiv: Dnipro Publishers, 1985. 391 p.

УДК 81'255.4'42–115:82–97

АНГЛО-УКРАЇНСЬКА БІБЛІЙНА ФРАЗЕОГРАФІЯ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

ENGLISH-UKRAINIAN BIBLICAL PHRASEOGRAPHY: TRANSLATION STUDIES ASPECT

Дзера О.В.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті на матеріалі перекладних та тлумачних словників біблеїзмів з'ясовано стан, проблеми та перспективи сучасної біблійної фразеології. Наголошено на важливості біблійної фразеології для ідентифікації й відтворення в перекладі біблеїзмів, використаних у художній літературі. Проаналізовано три перекладні та низку тлумачних англійських і українських лексикографічних джерел біблеїзмів. Окреслено принципи їх укладання та можливості відчитування інформації. Зазначено, що більшість цих джерел відхиляються від традиційних принципів лексикографічного опису. Водночас подача інформації суттєво відрізняється залежно від типу словника та мети його укладача / укладачів.

Ключові слова: біблеїзм, біблійна фразеологія, перекладні словники, тлумачні словники, крилатий вислів, прецедентність.

В статье на материале переводных и толковых словарей библеизмов исследованы состояние, проблемы и перспективы современной библейской фразеологии. Подчеркнута важность библейской фразеологии для идентификации и воспроизведения в переводе библеизмов, использованных в художественной литературе. Проанализированы три переводных и несколько толковых английских и украинских лексикографических источника библеизмов. Очерчены принципы их составления и возможности прочтения информации. Указано, что большинство этих источников отклоняются от традиционных принципов лексикографического описания. При этом подача информации существенно отличается в зависимости от типа словаря и цели его составителя / составителей.

Ключевые слова: библеизм, библейская фразеология, переводные словари, толковые словари, крылатое выражение, прецедентность.

The article presents a case study of translation and explanatory dictionaries of biblical idioms to specify the state, problems and perspectives of modern biblical phraseology. The author emphasizes the importance of biblical phraseology for the identification and translation of biblical idioms used in fiction. Three translation and a number of explanatory lexicographical sources of biblical idioms are analyzed to clarify the principles of their compiling and possibilities of reading the information. It is pointed out that most of these sources digress from traditional principles of lexicographical description. Besides, the presentation of information differs substantially depending on the type of the dictionary and its compiler's aim.

Key words: biblical idiom, biblical phraseology, translation dictionaries, explanatory dictionaries, catch-word, precedence.

Постановка проблеми. Ідентифікація та відтворення в перекладі біблеїзмів є однією з найактуальніших прикладних проблем перекладознавства, оскільки 1) біблеїзми становлять вагомому частину англійської й української фразеології та 2) Святе Письмо – це універсальний культурний код, крізь який прочитується література християнського світу. Нездатність

перекладачів упізнати й пересотворити біблійні інтертекстами іншомовного тексту часто руйнує цілість його сприйняття, а отже, якість перекладу. Саме тому особливої ваги набуває проблема укладання повних перекладних словників біблеїзмів та використання вже наявних перекладних та тлумачних лексикографічних джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні лексикографи усвідомлюють необхідність вивчення біблеїзмів у світовому контексті через кореляцію первиннобіблійного і національного та набутого в мистецьких інтерпретаціях. Із цією метою активно розробляється ідея створення «Європейського словника біблеїзмів», який «<...> міг би показати європейський спадок Біблії в усій його багатоманітності, водночас вписатися в дискусію про співвідношення унікального й універсального у фразеології європейських мов» (переклад авт. – О. Д.) [9, с. 276]. Часткові й окремі студії особливостей англійської й української біблійної фразеології проводили А. Біріх, Х. Вальтер, Є. Верещагін, В. Гак, К. Дубровіна, Р. Зорівчак, Н. Іванова, А. Коваль, Д. Крістал, О. Кунін, В. Мокієнко, О. Набока, В. Смірнов, С. Шулєжкова, В. Хлебда. Однак у лінгвістичній науці досі немає комплексного дослідження англо-української біблійної фразеології із застосуванням перекладознавчого та зіставно-типологічного підходів, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – детально проаналізувати сучасний стан англійської й української біблійної фразеології, описати принципи укладення двомовних (багатомовних) та глумачних словників біблеїзмів, окреслити перспективи англо-української перекладної лексикографії.

Виклад основного матеріалу. Єдиним сьогодні джерелом англо-української фразеології, зокрема біблійної, є «Англо-український фразеологічний словник», укладений К. Баранцевим 1969 р. на лексикографічних принципах, які розробив О. Кунін для «Англо-русского фразеологического словаря» (1955 р.). К. Баранцев указав на біблійну етимологію більшості прямих біблеїзмів, зібраних у словнику, зокрема паремій, навів їх український еквівалент, а за його відсутності – описовий вираз. Цитати із класичних творів англомовних авторів ілюструють контекстуальне вживання реєстрової одиниці. Словник містить розгалужену систему стилістичних ремарок, розмежовує вульгаризми та грубі вирази, зневажливі й презирливі конотації, розмовні вирази, просторіччя, сленгізми та жаргонізми. Словник відображає полісемію, коли вираз виходить за межі первісного біблійного значення, у ньому містяться й варіанти біблеїзмів, наприклад, “**all in all** 1) *n.* центр уваги, щось найістотніше, предмет, об’єкт кохання [*етим. бібл.*]; <...> 2) *n.* Вирішальний фактор у якійсь справі; 3) *adv.* Повністю, цілком, в цілому, в основному, беручи все до уваги; <...> 4) *adv.* всього-навсього, всього»

[639, с. 23]; “**living dog (або *ass, donkey*) is better than a dead lion**, живий собака (або осел) краще мертвого лева [*етим. бібл.*] <...>» [1, с. 613].

Своєрідним каталогом біблійних цитат – як прецедентних (біблеїзмів), так і тих, що функціонують лише в біблійному контексті, – стала книга «Біблійна мудрість у латинських афоризмах українською і англійською мовами» (2003 р.). Книга в алфавітному порядку містить понад 1 300 найпоширеніших крилатих висловів давньоримського й латиномовного походження із суміжними за значенням біблійними цитатами українською та англійською мовами. Реєстровим у названому словнику є латинський вислів, до якого автори подають український відповідник (за умови, якщо вираз є універсально-прецедентним) або власний переклад (за умови, якщо вираз не має сталого еквівалента в українській мові). В окремих випадках латинські вислови й, відповідно, їхні переклади подано із синонімічними варіантами. Далі наведено українські й англомовні біблійні цитати із суміжним до реєстрового виразу значенням. Більшість канонічних книг Біблії цитують за перекладом І. Огієнка. Цитати із второканонічних книг подають за перекладом І. Хоменка. Крім того, переклад І. Хоменка використовують і для цитування канонічних книг за умови, що переклад точніше відповідає латинському вислову. Цитати англійською мовою, всупереч лексикографічній традиції, взято не з Біблії 1611 р., а з так званої *Нової Американської Біблії* (1970 р.), офіційного англомовного перекладу Святого Письма Римокатолицької церкви, зробленого за принципом наукової дослівності з усіх доступних оригінальних текстів, із сувоями Мертвого моря включно. У кінці книги вміщено алфавітний покажчик за опорними словами.

Важливою рисою книги «Біблійна мудрість <...>» є її багатомовний контрастивний характер. У примітках автори неодноразово фіксують національні варіанти латинських фразеологізмів; наприклад, до вислову “*Aethiops non desalbescit. (Lotalicetcornix, tamenenitetalbidiorvix.* Ефіоп не біліє (Хоч як ворона пір’я не купала, білішою від цього не стала)» [10, с. 34] додано сім українських паремій, а також кілька російських, англійських і німецьких [10, с. 65].

Окрім того, цій книзі властива наскрізна інтертекстуальність, що виявляється в посиланнях на твори античних і українських класиків. Ці посилання є як у примітках, так і в самих словникових статтях, наприклад, фіксуючи вираз “*Cum grano salis. 3 domenom, z ironieju (досл.: з дрібкою солі)*», автори ілюструють його вживання латинською

мовою в повісті І. Франка «Лель і Полель» та вказують на кальку в драмі Лесі Українки «Руфін і Прісцилла» [10, с. 91–92].

Поодинокі статті містять розлогу екстралінгвальну інформацію; наприклад, стаття “*Falces con flare inenses. Перекувати серпи на мечі*” детально розповідає про пам’ятну плиту із цитатою із Книги Ісайї в селі Дубівка Запорізької області, де вояки Нестора Махна порубали німців-колоністів [10, с. 131–133]. Ще більше такої інформації в примітках.

Висновуємо: попри те, що автори визначають жанр книги «Біблійна мудрість <...>» як науково-навчальний посібник, вона є першим в Україні словником біблійних цитат. Проте, на відміну від видань такого типу, тут подано не лише прецедентні біблійні цитати, які використовують в авторському й побутовому мовленні, але й маловідомі висловлювання. Пояснюється це тим, що опорними в словнику є латинські, а не біблійні вислови.

Українські й англійські біблеїзми представлено в короткому шестимовному словнику «Лепта библейской мудрости» (2014 р.). У словнику описано 135 крилатих висловів і афоризмів біблійного походження, що є широкоживаними в російській мові, та подано їхні еквіваленти англійською, білоруською, німецькою, словацькою й українською мовами. Укладачі пояснюють значення реєстрового російського виразу, супроводжують пояснення стилістичними примітками, які характеризують уживання, частотність та експресивну тональність біблеїзму, а також подають розлогу етимологічну інформацію та відповідні цитати з перекладів Святого Письма кожною із шести мов. Український ілюстративний матеріал узято з перекладу Біблії, зробленого І. Огієнком, а англійський – з Біблії короля Якова.

Як зазначили укладачі, словник став результатом роботи над міжнародним науково-дослідницьким проектом «Біблія і християнство у фразеології» (*Bible and Christianity in Phraseology*), що вивчає проблему реального вживання біблійних висловлювань у сучасному мовленні й усвідомлення їхнього сакрального джерела [7, с. 6–7]. Апробація матеріалів словника для виявлення реального статусу біблеїзмів у сучасних мовах продемонструвала недостатнє знання їхнього походження і значення. Особливою проблемою виявилася ідентифікація цих крилатих висловів саме як біблеїзмів, оскільки респонденти, особливо молодь, схильні вважати першоджерелом біблеїзмів вторинні джерела – літературні твори або авторитетні висловлювання [7, с. 7]. Саме

тому головна мета словника – культурологічна, що визначила як відбір біблеїзмів, які найяскравіше відображають текст Святого Письма в його культурологічній ретроспективі, так і організацію словникової статті, де наголос зроблено на точній ідентифікації біблійного джерела.

Автори не ставили собі за мету ілюстративно продемонструвати сучасний узус представлених біблеїзмів, тому цитати із вторинних джерел трапляються дуже рідко, лише в деяких поясненнях, коли вживання біблеїзму опосередковане вторинним літературним джерелом. Наприклад, у статті «*Не мечите бисера перед свиньями*» зазначено: «Популярности выражения способствовало его употребление в комедии Д.И. Фонвизина «Недоросль» (1782): «Кутейкин: Подавал я в консисторию челобитье <...>. На что милостивая резолюция вскоре воспоследствовала с отметкою: «Такого-то де семинариста от всякого учения уволить: писано бо есть – *не мечите бисера перед свиньями*, да не попрут его ногами»» [7, с. 25]. Окрім того, автори подають додаткову лінгвокультурологічну інформацію щодо впливу біблеїзмів на російську та світову культури; наприклад, біблеїзм *кто с мечом к нам войдет, от меча погибнет* поширився в російській мові після фільму Петра Павленка та Сергія Ейзенштейна «Александр Невский» [7, с. 107], біблеїзм *слуга двох панів* став популярним завдяки однойменній комедії Карло Гольдоні (1749 р.), а вираз *повернення блудного сина* послугував назвою цілої низки творів образотворчого мистецтва, найбільш відомим з яких є картина Рембрандта [7, с. 34].

Головне джерело української й англійської біблійної фразеології до послуг перекладачів та майбутніх укладачів перекладних словників – це тлумачні словники біблеїзмів. Сьогодні є лише три окремі українські лексикографічні джерела біблеїзмів. Маємо на увазі словники й довідники біблійних фразеологізмів у широкому значенні, з пареміями. До словників біблеїзмів не відносимо спеціальні біблійні енциклопедії, де описано біблійних персонажів, міста, тварин і рослин, подано інформацію з історії, археології та географії, а також прояснено найважливіші богословські поняття.

Збірка А. Коваль «Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові» (2001 р.; 2-ге вид. 2012 р.) фіксує 361 одиницю з різним рівнем прецедентності. Книга написана в науково-популярному стилі й розрахована на широкий читацький загал. Продовжуючи традицію подібних видань, А. Коваль використала термін *крилатий вислів*, однак його визна-

чення цілком відповідає дефініції біблеїзму; див.: «окремі слова, словосполучення й цілі речення, які, відірвавшись від біблійного тексту, вживаються як усталені (фразеологічні) одиниці мови – в узагальненому, переносному або образному значенні» [4, с. 8–9]. У книзі А. Коваль частково використано матеріал з укладеної в співавторстві з Віктором Коптіловим збірки «Крилаті слова в українській літературній мові» (1-ше вид. – 1964 р., останнє, перероблене – 1999 р.) [5].

Автор не дала жанрового визначення свого нового твору, називає його в передмові «книгою». Однак, як здається, за способом подання матеріалу й структурою цей твір можна охарактеризувати як енциклопедичний ідеографічний словник. Розділи словника повторюють частини Біблії й містять короткий виклад їхнього змісту. На початку кожного розділу подано список крилатих висловів з відповідної книги Святого Письма. Наприкінці книги – алфавітний покажчик усіх наведених у словнику біблеїзмів. У самому тексті детально пояснено їхнє походження, використання в літературі й образотворчому мистецтві, значення, в якому вони вживаються в сучасній українській мові. Зокрема, А. Коваль продемонструвала, як певні висловлювання з Біблії стали крилатими опосередковано через літературні твори або історичні події.

Нерідко біблійні перекази супроводжують історичні чи навіть геологічні й археологічні довідки. В окремий розділ виділено непрямі біблеїзми, що походять із неканонічних текстів. У багатьох розділах словника містяться непрямі біблеїзми, яких немає в самому біблійному тексті, хоч вони й виникли на його основі; наприклад: *плоть і кров*, *праматір Єва*, *мандрівка по пустелі* та ін.

Невеликим накладом 2002 р. вийшла збірка «Слово Благості: словник-довідник фразем біблійного походження», яку уклали Ж. Колоїз і З. Бакум. Цей словник складається із 386 словникових статей, розміщених в алфавітному порядку. Наприкінці словника подано алфавітний перелік усіх проаналізованих біблеїзмів. Словникова стаття дає пояснення значення реєстрового біблеїзму, опис біблійної ситуації, на основі якої він виник, ілюстрації з художньої літератури, публіцистики й розмовного мовлення. Автори словника розробили оригінальну характеристику біблеїзмів (біблійних фразем), що відображає їхній зв'язок із прототекстом (у цьому разі церковнослов'янським перекладом Біблії). У вступному слові укладачі назвали цю характеристику функційною [6, с. 3–4]. Фраземи поділяються на чотири типи: а) інгерентні фраземи

семантично й структурно узгоджуються з біблійним текстом; наприклад, *Альфа і омега* [6, с. 7]; б) значення адгерентних фразем зазнало трансформацій у процесі історичного розвитку, хоч їхня структура залишилася незмінною; наприклад, *Адамові ребро*; в) okazіональні фраземи за своїми структурно-семантичними особливостями виходять за межі первинних текстів; наприклад, *Адамові діти*; г) нетранслітерні фраземи зберігають церковнослов'янську форму; наприклад, *Агнець Божий*. Поза реєстром біблеїзмів Ж. Колоїз та З. Бакум залишили непрямі біблеїзми й біблійні оніми (*Каїн*, *Юда* тощо), що широко репрезентовані в збірці А. Коваль.

Термін *okazіональна фразема* здається не зовсім коректним, оскільки він має форму оксиморонної сполуки, складники якої можна трактувати як поєднання одиничного (не узусного) й сталого (узусного).

Окрім того, пояснюючи біблеїзми такого типу доцільно вказувати на їхнє опосередковане метабіблійне джерело, як це зробила А. Коваль. Наприклад, у словниковій статті з реєстровою фраземою *після нас хоч потоп* укладачі «Слова Благості» подали лексикографічну помітку «оказ», пояснили значення – «використовується для підтвердження ситуації «після чогось пережитого найбільше лихо не страшно»» і зробили перехресне посилання на статтю *всесвітній потоп* [6, с. 9], хоч етимологія фраземи насамперед пов'язана із французьким виразом *après nous le deluge*, який приписують пані Дюбаррі, що нібито сказала так Людовіку XV.

Цей фразеологізм настільки віддалений від біблійного тексту, що його зарахування до біблеїзмів досить сумнівне. Некоректно подано й значення фразеологізму, адже насправді він означає «байдуже, що буде потім, майбутнє нікого не цікавить» [6, с. 550].

2007 р. у Луганську вийшов друком короткий словник-довідник «Фразеологізми біблійного походження», який уклали Л. Будівська та З. Сікорська, що розширило біблійну лексикографію, однак цей словник базується на традиційних підходах до лексикографічного опису біблеїзмів [3].

У вищенаведених лексикографічних джерелах не розмежовуються первинні біблеїзми, тобто ті, що вже в Новому Заповіті функціонували як сталі звороти з переносним значенням, і вторинні біблеїзми, що фразеологізувалися в мові тоді, коли відірвалися від тексту Біблії.

Фразеологічні одиниці біблійного походження широко представлені в академічному «Словнику фразеологізмів української мови», що зазначили

самі укладачі [8, с. 3–4]. До складу словника входять як українські, так і церковнослов'янські прямі й непрямі біблеїзми. Лексикографічний принцип цього словника відкидає етимологічний підхід, відповідно, біблійні фразеологізми подано без ремарки «біблійне», а лише зі стилістичною характеристикою, що визначає їхню актуальність, частотність уживання в сучасному мовленні, експресивно-емоційне забарвлення, історико-часові параметри, сфери вживання й належність до певного мовного стилю. Отже, «підказати» біблійне походження фразеологізму може лише прозора для українця мотивація (наприклад, *Каїнова душа* [8, с. 228]), загальновідомість фразеологізму (наприклад, *метати (розкидати, розсипати і т. ін.) бісер (перли) свиням (перед свинями)* [682, с. 386]) або його церковнослов'янська форма (наприклад, *яко (як) тать [в ночі (вночі)]* [8, с. 707]). Усі інші біблеїзми подані із прикладами їх уживання в узусі. Звичайно, кожному зрозуміле походження фразеологізму *Юдині (Іудині) срібняки (срібники)* [8, с. 686], проте не всі простежать етимологію сталого порівняння *як (мов, ніби і т. ін.) осика на вітрі*, зі сл. тремтіти, затремтіти і под. Дуже сильно [8, с. 469], до апокрифічного переказу про смерть Юди, який повісився на осіці, що з того часу не перестає тремтіти.

Серед ілюстрацій, що подані до кожного реєстрового слова, трапляються посилання на Новий Заповіт у перекладі Р. Турконяка. Біблеїзми, представлені в словнику, не включають прислів'я і приказки, оскільки автори не відносять паремії до фразеологічних одиниць.

Одне з найавторитетніших англомовних лексикографічних джерел біблеїзмів – словник “*Idioms in the Bible Explained and a Key to the Original Gospel*” («Пояснення біблійних ідіом і Ключ до оригінального Святого Письма»), який уклав перекладач і коментатор Біблії Дж.М. Ламса (1931 р.). Дж. Ламса народився і виріс у Сирії, близькосхідному регіоні, де збереглися давні арамейські традиції, спосіб мислення й ідіоматика. Він перекладав Святе Письмо англійською з так званої «Пешита», сирійсько-халдейської арамейської версії Біблії, яку використовувала Східна церква в Персії з I ст. н. е.

Під час укладання словника біблійних ідіом автор мав на меті витлумачити незвичну для європейців орієнтальну образність Біблії. У Біблії короля Якова, яку цитує автор, як і в інших ранніх і сучасних перекладах, ці образи відтворено дослівно, що нерідко призводило до помилкових інтерпретацій священних текстів. Словник містить майже тисячу біблійних слів та виразів,

що відображають гебрейсько-арамейську МКС, а отже, є первинними біблеїзмами. Термін *ідіома*, заявлений у назві словника, Дж. Ламса потрактував широко, зараховуючи до ідіом однолексемні біблійні символи (*fox, lion, serpent, bear, angel, rock, darkness*), богословські терміни (*good, evil*), сталі вирази з різним ступенем зв'язаності компонентів, що мають структуру словосполучення або речення. Такий підхід загалом характерний для англомовних лінгвістів, які трактують як ідіоми особливе (метафоричне) вживання певних слів, вигуки, стереотипні вирази тощо. Англомовна фразеографія має вагомні здобутки, проте переважно без аналізу і класифікації реєстрових одиниць.

Повертаючись до джерел арамейської образності, Дж.М. Ламса запропонував несподівану інтерпретацію багатьох біблеїзмів, що сприймаються однозначно завдяки усталеній століттями традиції дослівного перекладу. Один із таких зламаних стереотипів – тлумачення останньої фрази Ісуса на хресті, що в Євангеліях від Матвія 27:46 та Марка 15:34 звучить арамейською так: “*Eli, Eli, Lmanasabachthani*”. Перекладачі Біблії традиційно подають цю фразу в оригіналі й перекладі, і саме переклади (наприклад, «*Боже мій, Боже мій, нащо мене ти покинув?*») [2, Мт. 27: 46]), суперечливі з огляду на врахування цілісності осмислення сутності Ісуса Христа, й оскаржив Дж.М. Ламса. Дослідник пояснив, що арамейською звертання Ісуса до Бога-отця означає «Господи, Господи, таким було моє призначення / заради цього я народився» [13, с. 103]. Отже, скарга й невдоволення трансформується в покору волі Отця, віру в правильність Його присудів і рішень.

Ще одна важлива риса словника Дж.М. Ламси – репрезентація полісемії ідіом, яку не так легко простежити. Дослідник зафіксував ідіоми в порядку їхнього послідовного вживання у Святому Письмі, відповідно, кожного разу значення визначає контекст. Зокрема, ідіома *tree of life* у Книзі Буття 2:9 означає «вічне життя» [13, с. 3], у Приповідках 11:30 – «хороша сім'я» [13, с. 23], а в Об'явленні – «досконала людина, досконале людство» [13, с. 71]. Слово *darkness* має значення «незнання, брак розуміння» (Бут. 1:4) [13, с. 3], «невігластво і катастрофа» (Іс. 60:2) [13, с. 34], «невігластво і забобони» (Ів. 8:19) [13, с. 60].

У підсумку зазначимо, що Дж. М. Ламса мав на меті описати первинні біблійні фразеологізми, оригінальне значення яких «затерлося» через багатовікову традицію хибних інтерпретацій. Опис узусних значень вторинних біблеїзмів

мів лежить поза межами його лексикографічних принципів.

На абсолютно інших принципах ґрунтується видана 2012 р. книга відомого британського лінгвіста Д. Крістала “*Begat: the King James Bible and the English Language*” («Породження: Біблія короля Якова і англійська мова»), лексикографічне дослідження й лексикографічний каталог біблеїзмів водночас. Зазначимо, що назву монографії Д. Крістала складно перекласти. Ключове слово *begat* (архаїчна форма від *beget*) є безперечним біблеїзмом, що викликає стійкі асоціації з генеалогічними рядами (Бут. 5, 10, 11; 1 Хр. 1–10; Мт. 1) і, як доводять численні приклади, які зібрав Д. Крістал, є постійним суб’єктом обігрування в рекламних та медійних текстах [12, с. 42–44]. Словники фіксують навіть множинну іменникову форму цього дієслова *the begats* [12, с. 27]. Водночас український відповідник «породив» радше викличе асоціації з Гоголівською фразою «Я тебе породив, я тебе й уб’ю». Отже, запропонований переклад *породження* цілком позбавлений біблійної ідіоматичності. Інший можливий варіант перекладної назви – *Від Адама*, адже тут поєднано біблійну маркованість і контекстуальне значення оригінальної ідіоми.

Дослідник поставив собі завдання віднайти й описати всі ідіоми сучасної англійської мови, що сягають своїм корінням авторизованого перекладу Біблії 1611 р. Отже, у центрі уваги Д. Крістала опинилися узусні значення біблеїзмів із чітко визначеною вторинною, тобто національно-перекладною етимологією. Результатом розвідки став каталог із 257 біблійних ідіом (Додаток А) [12, с. 263–300]. Кожна стаття, окрім власне ідіоми, містить її прототекстову цитату в шести перекладних варіантах: з Біблії Дж. Вікліфа, Біблії В. Тіндеїла, Женевської Біблії, Біблії Єпископів, Дуей-Реймської Біблії та Біблії короля Якова. Останній переклад є базовим, адже саме він слугує основою поділу словника на вирази: а) джерелом яких є лише Біблія короля Якова (18 одиниць); б) що трапляються в Біблії короля Якова і ще одному перекладі (27 одиниць); в) що, крім Біблії короля Якова, функціонують у ще трьох перекладах (47 одиниць); г) що, крім Біблії короля Якова, поширені в ще чотирьох перекладах (50 одиниць); ґ) вирази, які трапляються в Біблії короля Якова й у п’яти перекладах (27 одиниць); д) такі, що дослівно не повторюють жоден переклад (37 одиниць); е) яких немає в Біблії короля Якова, проте вони є в одному з інших перекладів (7 одиниць); є) що вжиті лише в Псалтирі М. Кавердайла (3 одиниці); ж) з Біблії короля Якова,

яких немає в інших перекладах, проте вони трапляються в текстах староанглійського і середньоанглійського періодів (2 одиниці).

Додаток В [12, с. 303–304] репрезентує кількість біблеїзмів за частинами Старого і Нового Заповітів, звідки вони походять. Статистичні результати доводять абсолютну числову перевагу Євангелія від Матвія (60 одиниць). Крім того, багатим джерелом англійської ідіоматики в Новому Заповіті є Євангеліє від Луки та Івана (16 і 15 одиниць відповідно), а в Старому Заповіті – Книги Буття (21 одиниця), Виходу (18 одиниць) та Еклезіаста (12 одиниць). Натомість значна частина Святого Письма з погляду творення ідіоматики є, за метафоричним формулюванням Д. Крістала, *лінгвістичною пустелею (linguistic wilderness)* [12, с. 83]. Це передусім Книги хронік, суддів, царів та малих пророків і Послання апостолів.

Доповнює словник алфавітний покажчик біблеїзмів, згрупованих у додатку 1.

Результати розвідки підводять до несподіваних висновків щодо перебільшеної ролі Біблії короля Якова у формуванні англійської ідіоматики й недооцінки інших перекладів того періоду, насамперед католицької Дуей-Реймської Біблії. Д. Крістал налічив 257 біблійних ідіом, водночас тільки 18 із них обмежуються лише перекладом 1611 р. Усі інші біблеїзми хоча б раз використано в інших перекладах, а деякі, наприклад, *milk and honey* та *salt of the earth* – у всіх перекладах. У семи випадках біблеїзм сучасної англійської мови етимологічно пов’язується не з Біблією короля Якова, а з іншими перекладами. Поєднання етимологічного і статистичного аналізів доводить: другим найпродуктивнішим джерелом англійської біблійної ідіоматики після Біблії короля Якова є Дуей-Реймська Біблія, вплив якої попередні дослідники взагалі вважали несуттєвим, зокрема лише цей переклад містить відомий біблеїзм *the way of all flesh (шлях усякої плоті)*, що дав назву роману Семюеля Батлера. У Біблії короля Якова, як і в усіх її попередниках, цю фразу сформульовано як *the way of all earth (шлях усякої землі)*.

З використанням багатого ілюстративного матеріалу Д. Крістал переконливо довів: попри не надто вражаючу кількість біблеїзмів в англійській ідіоматиці, сфера їхнього використання, часто в структурно й семантично трансформованому вигляді, фактично необмежена.

Репрезентативним джерелом біблеїзмів є словник видавництва Вордсворта, відомий під назвою “*The Wordsworth Dictionary of Classical and Literary Allusions*” («Вордсвортський слов-

ник класичних і літературних алюзій») (1994 р.) [15]. Уперше цей словник випустило видавництво «Фектс он файл» зі словом «біблійні» у назві: “The Facts on File Dictionary of Classical, Biblical and Literary Allusions” («Словник класичних, біблійних і літературних алюзій») (1987 р.).

Алюзію автори словника визначили як «фігуру мовлення, що порівнює властивості людей, місць та ідей із знайомими аналогами в історії, міфології, Святому Письмі та літературі» (переклад авт. – О. Д.) [15, с. V–VI]. Попри суб’єктивний підхід до відбору словникових статей («якщо вона (алюзія.– О. Д.) «промовляє» до нас, якщо ми натрапляли на неї через власний читацький досвід» [15, с. VIII]), укладачі надають алюзії очевидного узусного сенсу, що передбачає певну частотність уживання й закріплене в мові (через повторення в мовленні) значення.

Серед 1 300 словникових статей біблеїзми становлять приблизно одну четверту частину. До біблійних алюзій автори відносять оніми, власне фразеологізми, паремії і крилаті вислови. Словникова стаття містить розгорнуту цитату-джерело біблеїзму та пояснення його вторинно-біблійного значення, часто з посиланням на літературні джерела, культурні артефакти чи навіть політичні промови, через які біблеїзм закріпився в узусі. Наприклад, біблеїзм *house divided* (Мт. 12:25) пов’язують із промовою Авраама Лінкольна щодо розколу Сполучених Штатів Америки [15, с. 104], а фразу *let my people go* (Вих. 5:1–2) – з афро-американськими духовними співами XIX ст. [15, с. 131–132].

Окремо згадаємо англомовні словники біблійних цитат, серед яких “The Wordsworth Dictionary of Bible Quotations” («Вордсвортський словник біблійних цитат») (1989 р.) (укладач – М. Менсер) [14] та “A Dictionary of Quotations from the Bible” («Словник цитат з Біблії») (1988 р.), який уклали М. Майнер і Г. Росон [11]. Ці словники, хоч і належать до одного типу, суттєво відрізняються за структурою. Об’єднує їх джерело – авторизована Біблія короля Якова. Проте Вордсвортське видання доповнює матеріал відомим англіканським молитовником *The Book of Common Prayers*

(1662 р.), а словник М. Майнер і Г. Росона за потреби наводить уточнені цитати з «Редагованої версії Біблії короля Якова», так званої *Revised Standard Version*. Вордсвортське видання копіює структуру Біблії, воно вміщує як прецедентні, так і маловідомі цитати (всього понад 4 000) у порядку їхньої появи у Святому Письмі. Окремо виділено 80 біблеїзмів із високим ступенем прецедентності і стислих за структурою, здебільшого ідіоми біблійного походження (наприклад, *my brother’s keeper, a babel of voices*) з розлогим поясненням їхніх значень.

Словник М. Майнер і Г. Росона містить понад 3 000 цитат із Біблії і має ідеографічну структуру. В алфавітному порядку укладачі подали теми, з якими, на їхню думку, асоціюється та чи інша цитата (наприклад, *Abel, ability, Abraham, absence*). Деякі статті словника супроводжують теологічні, етимологічні або історичні довідки, а також перехресні посилання.

Обидва вищенаведені словники цитат містять алфавітний покажчик, що допомагає відшукати потрібну цитату за ключовим словом.

Висновки. Проведений аналіз української й англомовної фразеографії підводить до такого висновку: розходження щодо якісного складу біблеїзмів та відсутність єдиного підходу до організації матеріалу пояснюється типом словника, принципами його укладачів та орієнтацією на потенційного користувача. Найповніше подають матеріал спеціальні словники біблійних крилатих висловів, фразем, фразеологізмів і алюзій, однак вони рідко містять стилістично-функціональну інформацію, відображають актуалізацію біблеїзмів винятково в художньому, а не побутовому мовленні. Ступінь відображення біблеїзмів у тлумачних словниках залежить від принципів, що розробили їхні автори, які можуть широко представити лексику й фразеологію біблійного походження або майже цілком проігнорувати її, за винятком випадків частотного вживання в сучасному мовленні. Отже, майбутні укладачі англо-українських та українсько-англійських словників біблійної фразеології мають багатий матеріал для опрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Англо-український фразеологічний словник / укл. К. Баранцев. Київ: Рад. шк., 1969. 1052 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Пер. І. Огієнко. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.
3. Будівська Л., Сікорська З. Фразеологізми біблійного походження. Луганськ: Луганськ-Арт, 2007. 76 с.
4. Коваль А. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. 2-ге вид. Київ: Либідь, 2012. 312 с.
5. Коваль А., Коптілов В. Крилаті слова в українській літературній мові. Київ: Ярославів вал, 2011. 704 с.

6. Колоїз Ж., Бакум З. Слово Благівісті: словник-довідник фразем біблійного походження. Кривий Ріг: І. В. І., 2002. 96 с.

7. Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на шести языках: краткий русско-англо-белорусско-немецко-словацко-украинский словарь / Д. Балаков и др. Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2014. 240 с.

8. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с.

9. Хлебда В. К идее европейского словаря библеизмов. И вновь продолжается бой...: сб. науч. ст., посвящ. юбилею проф. С.Г. Шулежковой / гл. ред. В. Мокиенко; Магнитогорский гос. ун-т, СПб. гос. ун-т, Ernst-Moritz-Arndt-Universität zu Greifswald. Магнитогорск: МаГУ, 2010. С. 275–279.

10. Цимбалюк Ю., Кобів Й., Смурова Л., Латун Л. Біблійна мудрість у латинських афоризмах українською і англійською мовами: наук.-навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2003. 410 с.

11. A Dictionary of Quotations from the Bible /comp. by M. Miner, H. Rawson. New York: New American Library, 1988. 305 p.

12. Crystal D. Begat. The King James Bible and the English Language. Oxford: Oxford Univ. Press, 2011. 327 p.

13. Lamsa G. M. Idioms in the Bible Explained and a Key to the Original Gospel. New York: Harper Collins Publ., 1985. 105 p.

14. The Wordsworth Dictionary of Bible Quotations / comp. by M.H. Manser. Ware, Hertfordshire: Wordsworth Editions Ltd, 1989. 264 p.

15. The Wordsworth Dictionary of Classical and Literary Allusions / comp. by A.H. Lass, D. Kiremidjian & R.M. Goldstein. Ware, Hertfordshire: Wordsworth Editions Ltd, 1994. 240 p.

УДК 81'255.4

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТРАТЕГІЇ ДОМЕСТИКАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ М. ШЕЙБОНА “THE YIDDISH POLICEMEN’S UNION”)

THE GENRE-RELATED AND STYLISTIC DETERMINANTS OF THE STRATEGY OF DOMESTICATION IN LITERARY TRANSLATION (A CASE STUDY OF “THE YIDDISH POLICEMEN’S UNION” BY M. CHABON)

Зорницький А.В.,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології та перекладу

Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті розглядається проблема співвідношення стратегій доместикації та форенізації під час роботи над перекладом художнього тексту. Аналізуються ті жанрово-стилістичні детермінанти, які визначають вибір перекладачем першої на противагу другій під час роботи над конкретним художнім текстом. Матеріалом дослідження став роман сучасного американського письменника М. Шейбона “The Yiddish Policemen’s Union” та його переклад російською мовою, який критично оцінюється автором статті. Стверджується, що, з огляду на жанрово-стилістичні детермінанти аналізованого оригінального твору, більш доречним було б використання перекладачем стратегії доместикації, а не форенізації. Особливості реалізації кожної зі стратегій описуються в термінах супутніх їм способів перекладу та перекладацьких трансформацій.

Ключові слова: художній переклад, доместикація, форенізація, жанрово-стилістичні детермінанти, Майкл Шейбон, “The Yiddish Policemen’s Union”.

В статье рассматривается проблема соотношения стратегий доместикации и форенизации при работе над переводом художественного текста. Анализируются жанрово-стилистические детерминанты, определяющие выбор переводчиком первой из стратегий при работе над конкретным художественным текстом. В качестве материала исследования используется роман современного американского писателя М. Шейбона “The Yiddish Policemen’s Union” и его перевод на русский язык, критически оцениваемый автором статьи. Утверждается, что, ввиду жанрово-стилистических детерминантов анализируемого оригинального произведения, более уместным было бы использование переводчиком стратегии доместикации, а не форенизации. Особенности реализации каждой из стратегий описываются в терминах сопутствующих им способов перевода и переводческих трансформаций.

Ключевые слова: художественный перевод, доместикация, форенизация, жанрово-стилистические детерминанты, Майкл Шейбон, “The Yiddish Policemen’s Union”.